

Fuster, escriptor d'idees

Josep-Maria Terricabras

No conec cap altre assagista dels Països Catalans com Joan Fuster. En el sentit més literal de la paraula, Fuster és extraordinàriament perspicaç: quan es planteja una qüestió té la virtut de travessar-la, és a dir, d'obrir-la a la mirada dels altres i de posar-ne en evidència alguns aspectes fonamentals. La perspicàcia és un do, però també el resultat d'un treball ben fet d'afinament de la mirada. La perspicàcia sempre està a anys llum de la profunditat pretensiosa dels que fan veure que van al fons de les coses quan, de fet, només s'han ficat en un pou obscur que els serveix alhora d'amagatall i de mortalla. Sense cap dubte, Fuster és el fundador de l'assaig modern en català. I amb la seva prosa transparent i lúcida en continua essent el millor exponent.

No vaig conèixer Fuster personalment. En parlo com a lector constant, potser també perquè m'he sentit constantment admirat i alliçonat. No és fàcil saber de què depèn que una obra de creació resulti coherent i captivadora. En això, com en la majoria de coses, no hi ha receptes ni respostes fàcils. Des del coneixement, però,

que em dona la lectura assídua de Fuster, m'inclino a creure que la força i la provocació de la seva obra escrita ve del fet que ell no és simplement un pensador o un intel·lectual convencional sinó que és –i li manllevo l'expressió– «un escriptor d'idees».¹ La fórmula és magnífica. Aquestes ratlles volen mirar d'explicitar-ne el sentit en l'obra de Fuster.

En primer lloc, com s'arriba a ser «escriptor d'idees»? No pas escrivint simplement, ni tenint idees particularment originals, coses que ara estan prou de moda: s'anuncien cursos i màsters que sembla que ensenyen a escriure; el mercat més o menys intel·lectual està ple de receptes per aprendre a «pensar bé» –habitualment, de manera útil i domesticada. No conec –potser ningú no coneix– els resultats de tants esforços i dedicacions. Sabem, però, que Fuster no va accedir a cap d'aquests luxes. Ell va aprendre el que va aprendre amb l'ajut inestimable de la lectura –molíssima lectura– i de la conversa –converses inacabables. Les lectures de Fuster sempre van ser molt més caòtiques que casuals. Això, però, no va ser necessàriament dolent per a ell, que en va saber treure partit. Hi va haver coses pitjors, que ell no podia arreglar: de fet, un estudiant de dret dels anys 40 no podia ni tan sols aspirar a tenir sort amb el professorat universitari;

Josep-Maria Terricabras és catedràtic de filosofia de la Universitat de Girona i membre de l'IEC. Recentment ha publicat *Atreveix-te a pensar* (1998), *Raons i tòpics* (2001) i *I a tu, què t'importa* (2002).

a la sort, se li han de donar oportunitats, i la universitat del moment no era un lloc d'oportunitats sinó simplement un pas amb peatge. En les lectures, en canvi, Fuster va ser més afortunat: va tenir tota la sort que ell mateix va ser capaç d'anar-se guanyant a pols, any rere any, quan passava per totes les llibreries de vell de València, buscant i remenant en els pilons menys freqüentats.

Així és com va entrar en contacte amb obres de pensament i de filosofia, almenys de certa filosofia. Josep Pla i ell mateix han recordat diverses vegades que la filosofia de l'època era o bé del tipus nacionalcatòlic ranci o bé de la mena germànico-orleguana, promoguda per *Revista de Occidente*. Fuster, però, no va llegir només allò que venia de Madrid; també va poder llegir els moralistes i existencialistes francesos, molts autors il·lustrats i, sobretot, Montaigne, que el va influir poderosament. «L'«assaig», altrament, tal com jo l'entenia i l'entenc, és exactament estil Montaigne: amb un «moi» com a protagonista, un jo «ondulant», en el qual, sens dubte, no solament hi ha «sinuositats» sinó també contradiccions».² A l'assagista de carn i ossos anomenat Joan Fuster, les contradiccions no el van espantar mai: «Canvies? Doncs, ets veritat».³

Per entendre bé què vol dir que Fuster és «escriptor d'idees», convé començar veient el to de les seves idees. Perquè llavors les idees estableixen una íntima relació amb l'escriptura: les idees impregnen el seu estil literari però, alhora, també es deixen portar per ell. És clar que això només passa en el cas d'un bon escriptor. Però és que Fuster es va anar fent un molt bon escriptor. En aquest sentit, no n'hi ha pas prou amb dir que Fuster és un home

de pensament; s'ha de dir, sobretot, que és un home de pensament concret: parteix de problemes i situacions reals, que examina i analitza; elabora propostes concretes i es malfia de les respostes oficials o prefabricades; i convida a viure de debò, a viure millor, si pot ser. Dir que Fuster és racionalista –la raó, tan humil com es vulgui, com a únic instrument de coneixement–, materialista, hedonista –d'una ètica no-transcendent– i escèptic –la cautela és bàsica–, dir tot això és dir la veritat, però també és voler posar etiquetes abstractes al pensador concret. I a Fuster, li agradava el concret: li agradaven el consum quotidià i els avenços tècnics, les festes populars, els llibres intel·ligibles –és a dir, intel·ligents– i alguns petits o grans plaers com la taula i les converses de sobretaula.

És justament aquest plantejament concret allò que més s'oposa en ell a la inflor postissa, a la retòrica infatuada, buida i pretensiosa. Ell vol pensar al costat dels humans que toquen de peus a terra, que caminen sense xanques ni coturns, i que han de recuperar el sentit de ser els protagonistes reals de la història. És d'aquesta sensibilitat concreta per l'existència que li ve la seva enorme aversió per la metafísica que, segons Fuster, és –al costat de la religió i com ella– una autèntica adormidora de l'estat d'alerta i de vigília, i una dispensadora de consolacions.⁴

De vegades, però no sempre, Fuster identifica la metafísica amb la filosofia.⁵ Al capdavant, sembla que la metafísica és el màxim exponent de l'activitat filosòfica. Potser per això Fuster només salva de la seva crítica aquella filosofia –escassa– que és literària o que fa baixar dels núvols.⁶ I no és estrany, doncs, que pensi que els estudiants de filosofia haurien de tenir

com a llibres de capçalera tres únics volums: un diàleg de Plató –la filosofia com a literatura–, el *Discurs del mètode* de Descartes –claredat i distinció– i *La filosofia en el lavabo* del Marquès de Sade –heterodox, pornogràfic i escandalós. Aquests llibres serveixen per desintoxicar-se o, potser, per no intoxicar-se del tot: de fet, els criteris que decanten Fuster per aquests llibres –gust literari, claredat expositiva i esperit crític, heterodox– responen molt precisament al seu propi tarannà personal i intel·lectual.

Segons Fuster, la filosofia tradicional s'ha de posar, doncs, si de cas, al costat de la poesia,⁷ tot i que no és segur que la major part de la filosofia tingui prou categoria literària.⁸ En aquest punt, Fuster enllaça amb una tradició ben arrelada entre els catalans, que desacredita el pensament filosòfic abstracte i que s'aboca a realitats de distracció literària o, si més no, més properes i tangibles. És la tradició en què militen personatges del món polític –com Valentí Almirall– o del camp científic –com Ramon Turró–, però també poetes com Pere Quart⁹ i, de fet, les que el mateix Fuster anomena «classes populars» i que, en paraules seves, són les que fan l'«altra filosofia», perquè «“filosofen” al seu aire, amb cançons, amb refranys, amb festes».¹⁰

No és estrany, doncs, que a Fuster li agradi Wittgenstein, a qui ell veu com algú que justament ha volgut acabar amb la filosofia tradicional. El cert és que s'hi refereix sense conèixer-lo massa, però simpatitzant de debò amb algunes afirmacions bàsiques del *Tractatus*. Al darrere d'aquesta predilecció no hi ha només l'òbvia intermediació de Josep Lluís Blasco, sinó sobretot una clara sintonia de tarannàs. Sens dubte, Wittgenstein va ser un

filòsof professional extraordinàriament crític amb la filosofia corrent en el seu temps, però no va ser només algú que en va mostrar les debilitats sinó que també va mostrar camins i maneres per a una nova reflexió filosòfica. No em sembla que Fuster conegués gaire l'anomenat «segon Wittgenstein», l'autor sobretot de les *Investigacions filosòfiques*. Però estic ben segur que, si l'hagués conegut, encara li hauria agradat més que el Wittgenstein del *Tractatus*. Qui sap si això no hauria ajudat Fuster a passar decididament del seu rebuig intuïtiu a tota filosofia a un rebuig més fonamentat només d'una certa filosofia, sense prendre la part pel tot.

De fet, hi ha molts elements de proximitat –com qui diu, de complicitat– en les obres de Fuster i del segon Wittgenstein que fan plausible una sospita de bona sintonia, si les lectures de Fuster haguessin pogut anar per aquí. Tots dos accepten que la racionalitat humana és molt diversificada i que sempre té límits, tots dos reconeixen el paper ben divers que s'ha d'atorgar a la ciència i a la filosofia, i estan d'acord a mantenir una vigilància estricta sobre les vel·leïtats i els paranys del llenguatge. De fet, quan Fuster diu: «La salut, una bona salut, preserva de les filosofies. La higiene, per exemple, és “antimetafísica”: funcionalment antimetafísica, almenys»,¹¹ no està gens lluny del Wittgenstein que diu: «La tasca de la filosofia consisteix a tranquil·litzar l'esperit que es planteja preguntes sense significat. Qui no tendeix a aquestes preguntes, no necessita la filosofia»;¹² o que diu: «El tractament que el filòsof fa d'una qüestió, és com el tractament d'una malaltia».¹³ Fuster també hauria aplaudit Wittgenstein quan denuncia que una certa manera de filosofar torna insen-

sible¹⁴ i s'hauria mostrat ben d'acord amb el seu advertiment «Fixa't com s'enfilen aquí les onades del llenguatge!». ¹⁵

Seguint en aquesta mateixa línia, em permeto atribuir al desconeixement d'aquest segon Wittgenstein el fet mateix que Fuster cregués —encara en línia massa directa amb el *Tractatus*— que la millor teràpia filosòfica era *no fer* filosofia i que, en canvi, no arribés a descobrir l'existència i la pràctica d'una filosofia positivament terapèutica. Al capdavant, aquesta filosofia li hauria resultat àmpliament concordant amb allò que —tal com Fuster reconeixia— ja fan, pel seu compte, molts altres ciutadans i també alguns escriptors i pensadors no estrictament filòsofs professionals, entre els quals s'hi podia comptar ell mateix. Perquè, quan Wittgenstein fa una determinada filosofia i en fa propaganda, no ho fa pas perquè pensi que *qualsevol* filosofia és necessària —que és necessari filosofar—, sinó perquè sap que és urgent una activitat terapèutica estrictament filosòfica¹⁶ que ajudi aquells que, volent o sense voler, filosofen i s'enxarxen en les trames que tenen sempre parades el pensament i el llenguatge. I és que fins i tot els humans que simplement parlen, sovint s'engresquen i comencen a amanyagar pensaments que han tingut molt predicament o que encara tenen aires de profunditat intel·lectual; sovint, però, acaben confosos i perplexos; o no hi acaben, però llavors, encara és pitjor, perquè no s'adonen de les relacions que han establert entre les idees i, per tant, no veuen bé que estan pensant, què estan dient, què està passant realment.¹⁷ En aquests casos, el filòsof pot ajudar a recuperar el sentit crític i a examinar amb detenció pressupòsits, arguments i conseqüències.

Si a Fuster li agradava Bertrand Russell («no és un filòsof, és un desinfectant»¹⁸), li hauria resultat molt estimulante tenir l'oportunitat de submergir-se en el Wittgenstein madur. Perquè Fuster ja fa, pel seu compte, una obra terapèutica, quan no es limita a tenir idees que *després* escriu, sinó que es proposa escriure idees, és a dir, a vetllar perquè sigui l'escriptura mateixa la que afavoreixi la claredat de les pròpies idees i la clarificació de les idees dels altres. Fuster, escriptor d'idees, no és un crític clàssic —que diagnostica distanciadament la situació de l'època—, ni un ideòleg habitual —que promociona les seves idees—, sinó que és un escriptor que proposa punts de vista amb una mirada que vol ser desmitificadora i que vol resultar higiènica per al lector.

Fuster no pensava que la filosofia pogués fer això, o pensava que només ho feia algun filòsof de forma excepcional, com aquell que diu, confirmant la regla de la inutilitat de la filosofia. Per a Fuster, l'activitat filosòfica mateixa és una gran paradoxa: la paradoxa de voler explicar de forma abstracta allò que només té comprensió concreta. Ell expressa aquesta paradoxa amb la seva característica brillantor, rotunda i directa: «DEFINICIÓ (POSSIBLE) DE LA FILOSOFIA.— L'art d'agafar la vaca pels collons».¹⁹ Que això no es pot fer, és obvi. I voler-ho fer resulta no solament inútil, sinó absurd, perquè representa no saber com és el món en què s'està immers. Per a Fuster, la ciència això ho sap; la filosofia, no.

El Wittgenstein de les *Investigacions* també critica els prejudicis i les obsessions que han inundat la filosofia i que han contaminat la feina dels filòsofs. Ell, per la seva banda, proposa examinar casos

concrets –en diu «jocs de llenguatge»–, convençut que per veure *què* passa no hi ha cap camí millor que el d'examinar *com* passa. Wittgenstein mostra, potser com cap altre filòsof professional, que la filosofia no és una paradoxa, que això només ho és la filosofia mal feta. La filosofia és més aviat allò que ve *després* de la paradoxa, perquè és justament l'intent de desfer i desenredar paradoxes. Per això la tasca del filòsof és especialment delicada i ha de ser extraordinàriament sensible als ressorts subtils i escorredissos del pensament i del llenguatge. Wittgenstein formula la seva proposta així: «Quina és la teva meta en filosofia?– Mostrar-li, a la mosca, la sortida de dins la campana atrapamosques».²⁰

Tota aquesta comparació amb Wittgenstein volia servir per mostrar no solament que la visió negativa de Fuster contra bona part de la filosofia tradicional era correcta, sinó també que, en no haver descobert de debò el filòsof que ha representat un canvi més radical en la filosofia del segle XX, era absolutament justificat que Fuster no posés la seva esperança en la filosofia i que, en canvi, empengués pel seu compte –com a escriptor d'idees– aquella feina que la filosofia hauria d'haver fet i que no feia o que, segons ell, ja no podria fer mai. Així és com ell mateix es convertia, sense saber-ho o almenys sense reconèixer-ho, en filòsof de debò.²¹

Va ser sobretot llegint i escrivint que Fuster es va anar fent un escriptor d'idees. El seu pensament arran de terra necessitava una escriptura directa. I Fuster va construir una prosa d'una eficàcia extraordinària, tant en l'article com en l'assaig o en l'aforisme. És una prosa simple, però

mai banal, perquè ni és frívola –sense continguts– ni acadèmicament inflada i saberuda –amb continguts abstrusos, literalment irrelevants. Fuster fa, d'una manera fàcil, allò que és tan difícil: transmetre idees que s'entenen i que fan pensar.

I, en aquest sentit, és clar, també és un escriptor cívic, polític, tant quan ho vol com quan no ho pretén directament. En el seu cas, una arrel important de la seva rellevància política està en la consciència que té no solament del llenguatge sinó també de la llengua concreta que fa servir. Ell sap que tot està en el llenguatge i en cada llengua concreta. I sap que la llengua explica però que la llengua no s'explica a si mateixa mai del tot, sinó que sempre s'hi ha de tornar, sempre s'ha de tornar a modular, matisar, completar i explicar.²² Per això la feina d'escriptor no és fàcil, perquè «cada nom és un pseudònim; cada cara, una màscara; cada gest, una afectació; cada paraula, un equívoc».²³ Perquè, «si la paraula és un do de l'espècie humana, també és la seua perillosa fatalitat. Els esquemes verbals, “cosificats”, són enganyosos. Els hauríem d'esmlar molt, amb una sintaxi clara, amb un lèxic diàfan. I això és el que ningú no vol fer».²⁴

Fuster és plenament conscient de les dificultats de l'escriptor honest. Sap què s'ha de fer. I ho vol fer. El pensament pot ser clar sense ser pla, pot ser agut sense ser estrident. Es tracta justament de desinflarlo, de treure-li falsa volada. Es tracta, simplement, d'escriure, de fer que l'escriptura sigui pensament, que l'escriptura, com qui diu, pensi. Només així l'obra escrita esdevé lloc de retrobament entre l'autor i el lector: es retroben en els pensaments escrits. Llavors, com més lectors s'agafin al text, millor.²⁵

És aquí on també entra l'opció de Fuster per la llengua catalana. L'opció per l'estil i l'opció per la llengua són sempre opcions polítiques. Hi ha escriptors que es pensen que no opten, però no saben que la llengua mai no és neutra, que ella sí que ha pres les seves opcions. Des d'aquesta banda, Fuster afegeix encara una crítica a la seva visió pessimista sobre la filosofia en general i sobre la filosofia catalana en particular. Ell, que coneix perfectament la connexió irrompible de la creació literària o filosòfica amb el llenguatge, insinua –denunciant-ho– que, als Països Catalans, no hem tingut gaire filosofia –és a dir, gaire filosofia en català– potser perquè «la classe dominant –motor obvi– no en sentia la “necessitat”». ²⁶ Potser sentia la necessitat d'una filosofia, però, si no en sentia d'una filosofia en català, és que tampoc no sentia la necessitat d'una filosofia pròpia o que, simplement, considerava com a propis una altra filosofia, una altra llengua, un altre país. La història de la cultura –a la

qual Fuster ha dedicat tantes pàgines intel·ligents– és també la història de la lluita d'interessos.

La mirada penetrant de Fuster ensenya moltes coses i en recorda algunes d'òbvies, per exemple, quin és el país en què es viu. En això també coincideix amb Wittgenstein. Quan Fuster diu «Escriure és recordar, o en tot cas, inventar records», ²⁷ sembla fer eco a aquestes paraules de Wittgenstein: «El treball del filòsof és una recopilació de records amb una finalitat determinada». ²⁸ I és que la mirada de Fuster no és només una mirada endavant, sinó que és, sobretot, una mirada al voltant, una mirada que es fa llengua, que es fa escriptura i que només així explica i desplega el seu propi compromís. Ell sap la mar de bé que «ser raonable és vigilar». ²⁹ És precisament aquesta vigilància –clara i lúcida, comprensible i crítica– que manté des de les pàgines dels seus escrits allò que mostra d'una manera més definitiva que Joan Fuster va ser, i continua essent, un escriptor d'idees. □

1. Cf. Carta de Joan Fuster a Júlia Blasco Estellés, del 12 de novembre de 1981, a: J. Blasco Estellés, *Joan Fuster: Converses filosòfiques*, Edicions 3i4, València, 2002, p. 293: «Aleshores, el senyor Fuster és un senyor que, en primer lloc, no és un pensador en el sentit professional: no digues el que no sàpigues. És un escriptor d'opinió, un escriptor d'idees, d'assaig, etc., i totes aquestes coses».

2. *Ibidem*, p. 315.

3. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències, a Indagacions i propostes*, Edicions 62, Barcelona, 1981, col. MOLC núm. 53, p. 242; cf. també p. 262.

4. Cf., p.e., *ibidem*, p. 232: «Per això crec que no hi ha una diferència massa essencial, a efectes del consumidor, entre la filosofia i el conyac o la morfina»; també p. 271.

5. El mateix Fuster assenyala que la confusió també és «tan habitual entre els filòsofs» (Carta de Joan Fuster a Júlia Blasco Estellés, del 12 de novembre de 1981, a: *op. cit.*, p. 316).

6. Cf., *ibidem*, on diu que «en comptes de parlar d'un meu “desdeny” per la filosofia (o inclús per la metafísica), et referisses més aviat a una “desconfiança” o a una “incredulitat”. Trobe que, en principi, en els mamotretos insinies dels metafísics hi ha una abundància escandalosa de “pseudoproblemes”, enfocats i “resolts” sovint amb una desemboltura alarmanant. De tota manera –i tu ja ho subratlles–, conserve un alt respecte per la “filosofia”: a) en tant que “creació intel·lectual” (com la poesia, p.e.) [...] i b) en tant que explícita o implícita “visió del món” que cadascú [...] no pot deixar de tenir».

7. Cf. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 234: «Que l'home hagi estat capaç d'inventar al llarg dels segles tantes i tan variades metafísiques, és cosa que no ens ha de sorprendre. Al capdavant, es tracta de simples excrescències de la imaginació. El que ja resulta més sorprenent, però, i fins i tot alarmant, és que l'home *hagi necessitat, o necessiti* encara, inventar-les»; i també p. 254: «Donat un vocabulari més o menys suggestiu, la filosofia és *gairebé* una qüestió de sintaxi, com la poesia és *gairebé* una qüestió de prosòdia».
8. Cf. *ibidem*, p. 262: «La Història de la Filosofia és aquell capítol de la Història de la Literatura on s'arraconen els grans llibres il·legibles».
9. No em sé estar de reproduir aquí la dedicatòria autògrafa –fins ara inèdita– que Pere Quart va escriure a l'exemplar de *Terra de naufragis* que va regalar al seu amic Ferrater Mora i que ara es troba a la biblioteca de la Càtedra que duu el nom del filòsof. La dedicatòria, que podria molt bé ser fusteriana, fa així:

Josep Maria,
la filosofia,
va per la via
de la poesia?

Per la cultura
que els cors desfigura,
no esdevé impura
tota criatura?

La sana empresa
de Naturalesa,
es veu malmesa
per la saviesa!

La vida lliure
–jeure, menjar i riure–
no és de qui es lliura
a llegir i escriure!

La poesia
no serà fol·lia
i una mania la filosofia?

Ves quina en fóra
Car Ferrater Mora!

P. Q.

10. Carta de J. Fuster a Júlia Blasco Estellés, del 12 de novembre de 1981, a: *op. cit.*, p. 319.
11. *Ibidem*, p. 300; cf. també p. 302.
12. L. Wittgenstein, *Denkbewegungen. Tagebücher: 1930-1932, 1936-1937*, Fischer, Frankfurt am Main, 1999, pp. 39-40.
13. L. Wittgenstein, *Investigacions filosòfiques*, § 255.
14. Cf. *ibidem*, § 348.
15. *Ibidem*, § 194.
16. Cf. *ibidem*: «La filosofia és una lluita contra l'embruixament del nostre enteniment fet a través dels mitjans del nostre llenguatge» (§ 109); «Els resultats de la filosofia són el descobriment d'una o altra insensatesa flagrant i de bonys que l'enteniment s'ha fet en anar a topar amb el límit del llenguatge. Ells, els bonys, ens fan reconèixer el valor d'aquell descobriment» (§ 119).
17. Cf. *ibidem*, § 79: «Digues el que vulguis, mentre això no et privi de veure què és el que passa. (I quan ho vegis, no diràs pas certes coses.)».
18. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 257.
19. *Ibidem*, p. 301.
20. L. Wittgenstein, *Investigacions filosòfiques*, § 309.
21. Cf. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 298: «“Le Philosophe sans le savoir”. En cert sentit, l'únic disculpable».
22. Cf. *ibidem*, p. 297: «Un intel·lectual honest comença per escriure una frase. La resta de la seva obra no serà sinó un procés de rectificacions d'allò que va escriure el primer dia».
23. *Ibidem*, p. 232.
24. Carta de Joan Fuster a Júlia Blasco Estellés, a: *op. cit.*, pp. 320-321.
25. Cf. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 260: «La primera obligació d'un escriptor és de fer-se llegir».
26. J. Fuster, «Un cert dèficit de filosofia, 3» (agost 1969), a: *Obres completes, vol. IV* (Assaigs, 1), Edicions 62, Barcelona, 1975, p. 345.
27. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 300.
28. L. Wittgenstein, *Investigacions filosòfiques*, § 127; cf. també § 109.
29. Cf. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 308.